

**Bulgarian
Numismatic
Journal**

**МОНЕТНА ЦИРКУЛАЦИЯ
ПО ГОРНОТО ТЕЧЕНИЕ НА РЕКА
СТРЯМА (VI–IV В. ПР. ХР.)**

МИРОСЛАВ МАДЖАРОВ

COIN CIRCULATION ALONG THE UPPER VALLEY
OF THE STRYAMA RIVER (6TH – 4TH CENTURIES BC)

MIROSLAV MADZHAROV

DOI: 10.5281/zenodo.14561131

This work is licensed under the Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 International License. To view a copy of this license, visit <http://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>.

<https://bulgnj.com>
ISSN: 2815-4827

Монетна циркулация по горното течение на река Стряма (VI–IV в. пр. Хр.)

Мирослав МАДЖАРОВ

Археологически музей–Хисаря
miroslav_madjarov@abv.bg
ORCID: 0009-0002-9998-2296

COIN CIRCULATION ALONG THE UPPER VALLEY OF THE STRYAMA RIVER (6TH – 4TH CENTURIES BC)

Miroslav MADZHAROV

Archaeological Museum–Hisarya
miroslav_madjarov@abv.bg
ORCID: 0009-0002-9998-2296

Abstract: The valley of the Stryama River in its upper course is a well-defined historical-geographical region. In terms of physical geography, the most characteristic feature of the region is the presence of mineral springs near the town of Banya, the town of Hisarya, and the village of Krasnovo. Of great importance for the developed settlement structure in all eras in the region is the Stryama River, which runs high in all seasons. As regards climate, the Balkan Mountain and Sredna Gora Mountain serve as natural barriers and protect the valley of the Stryama River from the cold northern winds. The climate is relatively mild, moderately continental.

The region of the present study is characterized by its extremely rich ancient culture, which is best represented by the finds from the mound necropolises near the villages of Duvanlii, Kaloyanovo municipality, and Starosel, Hisarya municipality; the fortified Thracian settlement near the village of Vasil Levski, Karlovo region; the Thracian settlements near the villages of Duvanlii and Krastevich, and the town of Hisarya; the Thracian Royal residence at the Kozi Gramadi peak and the coin finds from the villages of Krastevich, Starosel, and the vicinity of Pyasachnik dam, Hisarya municipality.

The subject of the present study are the single and collective coin hoards from the 6th – 4th centuries BC along the upper reaches of the Stryama River and the eastern part of the Sashtinska Sredna Gora Mountain.

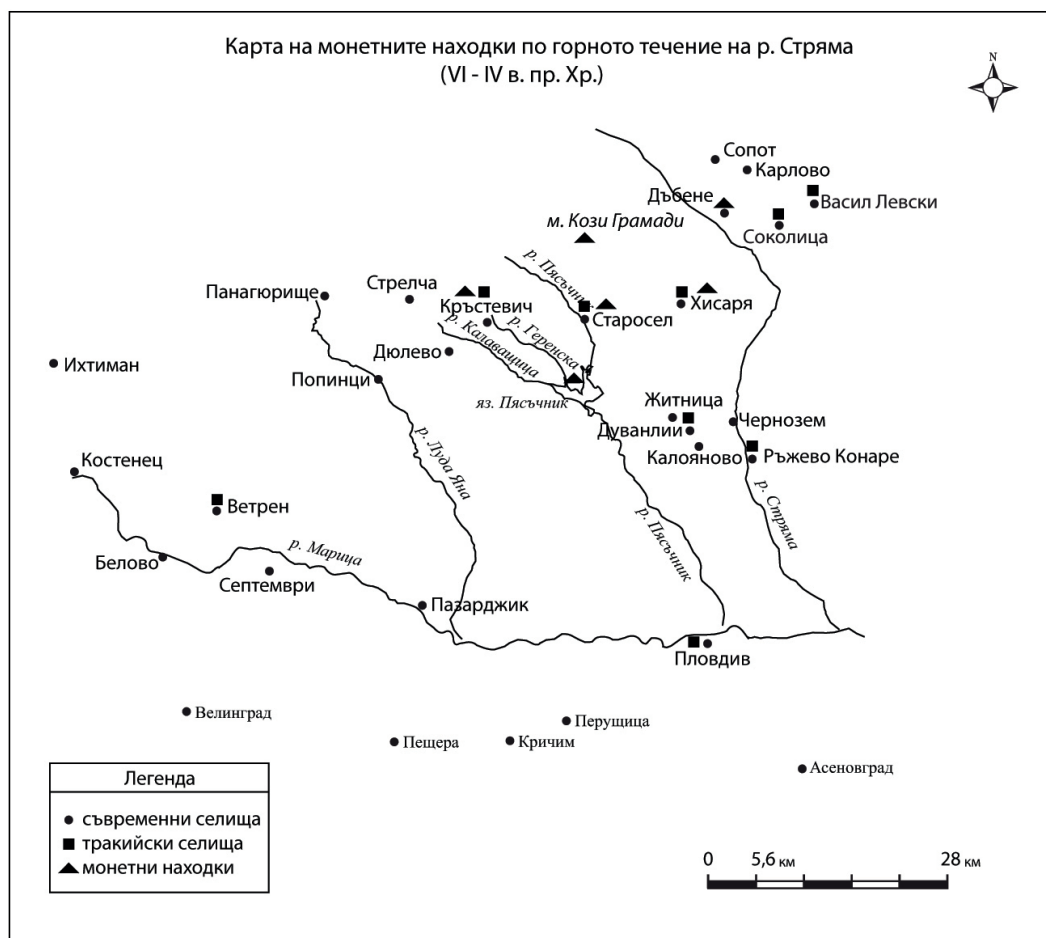
Keywords: Ancient Thrace, Coin Circulation, Stryama River, Tetradrachm, Drachm, Stater.

Предмет на настоящото изследване са единичните и колективните монетни находки от VI–IV в. пр. Хр. по горното течение на р. Стряма и източната част на Същинска Средна гора.

Географският обхват на горното течение на р. Стряма в административно отношение включва територията на съвременните общини Сопот, Карлово, Калояново и Хисаря (Фиг. 1). Предложеният за разглеждане в настоящата публикация нумизматичен материал от региона основно се съхранява във фондовете на музеите в градовете Карлово и Хисаря. На този етап в каталога са включени монетите от колекциите именно на тези два музея. Целта на изследването е да се извлече информация за монетната циркулация за периода

до установяване на македонската доминация в Тракия. Това ще позволи да се проследи процеса на промяна на монетната политика в областта и прехода към новата парична система през IV в. пр. Хр.

Фиг. 1. Карта на разпространение на монетните находки от VI–IV в. пр. Хр. в разглеждания район.

В хронологическо отношение периодът VI–IV в. пр. Хр. се характеризира със създаването на държавната организация на траките, определяна в изворите като Одриско царство, както и с утвърждаването на търговски взаимоотношения между тракийската държава и полисите, разположени по Северното Егейско крайбрежие. Археологическите проучвания и нумизматичният материал, произхождащ от предложения за разглеждане териториален обхват потвърждават интензитета на тези взаимоотношения, установили се трайно още края на VI в. пр. Хр. (Dimitrov 2009, 37–49). Дълбоко във вътрешността на Тракия икономическите и културни контакти се доказват от разнообразните археологически находки (цели и фрагментирани импортни предмети), открити в тракийско селище при с. Васил Левски, което според проучвателите е представлявало важен средищен укрепен център с управленски функции (Кисъов 2004, 69). Находката при с. Кръстевич, от друга страна, показва устойчивостта на съществуващата монетна система, базирана на статера. Тя е сериозен аргумент в полза на идеята за единна икономическа зона, обхващаща района от остров Тасос до богатите рудни находища в Средногорието (Grigorova-Gencheva, Prokhorov 2017, 360–364).

Крайната дата на проучването е времето на управление на Филип II (359–336 г. пр. Хр.) и монетните емисии, отсечени в периода до края на живота му и скоро след това. След

средата на IV в. пр. Хр. и завладяването на Тракия се установяват нови порядки, които дават силно отражение в икономическия и културен живот на тракийското общество. Постепенно Тракия, заедно с останалия свят, преминава към нова монетна система, свързана с атическия стандарт.

В исторически и археологически аспект долината на р. Стряма е обект на изследванията на редица учени – историци, археолози, нумизмати и краеведи. Първата научна информация за региона в това отношение датира от края на XIX в. и е свързана с имената на изследвачите на балканските древности Константин Иречек и братя Шкорпил. През 1885 г. е публикуван един от първите значителни трудове на братя Шкорпил „Някои бележки върху археологическите и историческите изследвания в Тракия“. В един от разделите те дават информация за 18 стари селища, разположени между поречието на реките Стряма и Тополница (Шкорпил, Шкорпил 1885, 54–58).

През 1888 г. в Прага е отпечатано монографичното изследване на Иречек „Пътувания по България“. В този обширен труд авторът съобщава за някои от старите селища, разположени по течението на р. Стряма и южните склонове на Същинска Средна гора (Иречек 1974, 427–426).

През 1937 г. Петър Мутафчиев предлага на научната общественост студията си „Стари градища и друмове из долините на Стряма и Тополница“, която представлява допълнение на изследванията на братя Шкорпил (Мутафчиев 1937, 286–396). В нея авторът подробно се спира на античните селища и крепости в разглеждания от него район, една част от които е концентрирана в Карловското поле и по южните склонове на Същинска Средна гора.

От важно значение за изучаването на монетната циркулация в разглежданата територия през V в. пр. Хр. е откритата в околностите на с. Старосел през 1942 г. колективна монетна находка, състояща се от монети на Кизик; кратка информация за нея е публикувана още същата година от Тодор Герасимов (Герасимов 1942, 84–85).

През 1953 г. Павел Делирадев издава в две части монографичния си труд „Принос към историческата география на Тракия“. По своята същност този труд представлява подробна археологическа карта, направена по азбучен ред на съвременните селища. На много места авторът коментира наличието на останки от антични селища и пътища, локализиращи по долината на р. Стряма и Същинска Средна гора (Делирадев 1953, II, 273–277).

Едно от значимите изследвания, което обхваща гореспоменатата територия и заема важно място при изработването на археологическата карта на България, е трудът на Димитър Цончев „Археологически паметници по южните склонове на Панагюрска Средна гора“ (1963). В този труд Цончев описва с детайли съществуващите по поречието на р. Стряма антични селища и могилен некропол, голяма част от които принадлежат на тракийската култура от предримската епоха (Цончев 1963). Изследването се отличава с прецизната изработка на приложената в края на книгата карта, която и днес служи за основа при проучването и локализацията на античните селища, крепости и надгробни могили в региона.

Периодът след 1990 г. се характеризира с интензивни разкопки и проучване на надгробни могили по долината на р. Стряма от екипа на ТЕМП под ръководството на Георги Китов. През първите години е разкрит и проучен големият могилен некропол, разположен в местността Дъбравата, северно от с. Красново. В хронологическо отношение могилите обхващат най-общо периода от IV в. пр. Хр. до началото на IV в. сл. Хр. (Китов 1992, 56).

Интересни резултати са получени при археологическите разкопки през 1999 г. на три надгробни тракийски могили от IV в. пр. Хр., разположени в местността Маньов дол, северно от с. Старосел (Кисъов 2001, 20–28). Тези разкопки всъщност представляват прелюдия към разкриването след 2000 г. на известните тракийски гробници при с. Старосел под ръководството на Георги Китов (Кисъов 2001, 20–28; Китов 2001, 52–53; Китов 2004, 94–95).

През 1998–1999 г. в района на яз. „Пясъчник“ е открито уникално монетно съкровище

с монети на тракийски владетели и градове от Мала Азия. Находката е докладвана през 2000 г. на Осмия международен конгрес по тракология в гр. Ямбол (Мутафов, Койчев 2002, 635–642).

В началото на XXI в. излиза от печат трудът на Костадин Кисьов „Тракийската култура в региона на Пловдив и течението на р. Стряма през втората половина на I хил. пр. Хр. (Кисьов 2004). По своята същност книгата представя дългогодишните археологически проучвания на автора в разглеждания район. Едно от големите постижения в областта на тракийската селищна археология е откриването на голямото селище при с. Васил Левски, което е било с важно икономическо и търговско значение в региона през периода от края на VI в. пр. Хр. до средата на IV в. пр. Хр. (Кисьов 2004, 51–67).

След 2005 г. започват редовни археологически разкопки в района на с. Кръстевич. Там е открит интересният и неизвестен дотогава за археологическата наука селищен и търговски комплекс от V–IV в. пр. Хр. Резултатите от разкопките на обекта при с. Кръстевич показват, че разположеното на това място селище с тържище е поддържало интензивни търговски контакти с градовете-колонии, разположени по Северното Егейско крайбрежие. Особено показателен в това отношение е нумизматичният материал, който представлява колективна находка от сребърни монети на о-в Тасос и градовете Кизик, Парион, Енос. Монетите най-общо се датират в периода от края на VI в. пр. Хр. до средата на IV в. пр. Хр. (Маджаров et al. 2007, 161–164; Маджаров 2024). Много важно откритие при с. Кръстевич е и разположеното в близост до селищния и търговски комплекс светилище. Разкопките категорично доказват, че на това място през втората половина на V в. пр. Хр. е бил изграден монументален храм по прототип на древногръцките храмове от класическия период (Маджаров 2016, 105–158). На базата на това откритие и преобладаващите импортни материали от селището при с. Кръстевич, Митко Маджаров допуска, че по тези места през V–IV в. пр. Хр. е пребивавало население, специализирано в добива и обработката на метали от рудните находища в региона на днешния гр. Панагюрище. Под егидата на тракийските владетели това население е развивало интензивна производствена и търговска дейност, достигаща отвъд Проливите. За това свидетелстват монетите на градовете Парион и Кизик.

Много интересни открития във високите части на средногорския масив, разположен западно от долината на р. Стряма прави също Иван Христов. В периода 2005–2010 г. той провежда археологически разкопки на тракийска владетелска резиденция от V–IV в. пр. Хр. в средногорската местност Кози грамади. Резултатите от археологическите разкопки Ив. Христов обнародва в два тома (Христов 2011; Христов 2012). Освен внушителните архитектурни останки от резиденцията, по време на разкопките е открит и разнообразен подвижен археологически материал, сред който са и 32 бр. монети, датирани в широките хронологически граници от V в. пр. Хр. до V в. сл. Хр. Особено важни за настоящото изследване са предримските монети, които в по-голямата си част са сходни с монетния материал от селището при с. Кръстевич (Христов 2011, 27–41).

Регламентираните търговски и културни взаимоотношения между тракийските селища, локализиращи по долината на р. Стряма и елинските полиси, разположени по Северното Егейско крайбрежие в периода от V до средата на IV в. пр. Хр. са разгледани в една обобщаваща статия на Камен Димитров, публикувана през 2009 г. (Dimitrov 2009, 37–48).

През 2024 г. излезе от печат статията на автора на настоящото изследване „Сребърни монети от тракийското селище при с. Кръстевич, община Хисаря“, в която за първи път обстойно се представят на научната общественост нумизматичните находки, произхождащи от това селище (Маджаров 2024, 27–37).¹

¹ Датировката и описанията на нумизматичния материал в настоящата статия е прецизиран според най-новите изследвания на монети от съответните типове, срв. по-долу „Каталог на монети и представените основни монетни типове в района на горното течение на р. Стряма през VI–IV в. пр. Хр.“.

Постъпилите в нумизматичните колекции на музеите в Карлово и Хисаря находки илюстрират частично циркулиралите в този район монети през разглеждания период.

Във фонда на историческия музей в гр. Карлово се съхраняват 23 монети от периода VI–IV в. пр. Хр., които могат да се разпределят в 3 хронологически групи:

- монети на о-в Тасос (кат. № 1) и Парион (кат. № 2)
- монети на Аполония (кат. № 3), Тракийски Херсонес (кат. № 4)
- монети от типа на Филип II (кат. № 5–8)

Най-многобройни са монетите от типа на Филип II (15 бр.). Монетите на о-в Тасос са от типа „Силен и нимфа“. Те са намирани на различни места в региона на гр. Карлово, въвн от археологически контекст. Важна за настоящето изследване е и една колективна монетна находка, произхождаща от с. Дъбене, Карловско (Юркова 1981, 126). Находката е намерена също извън археологически контекст. От нея в нумизматичната сбирка на НАИМ са постъпили 3 монети: една на Кизик, една тетрадрахма на Атина (I период) (478–472 г. пр. Хр.) и една хемидрахма на Парион. К. Кисъв споменава за тази находка и в приложената към труда му таблица уточнява, че тя се е състояла от около 40 бр. монети, сред които са: една монета на Кизик, една на о-в Тасос тип Силен и нимфа (I период) (около 510 г. пр. Хр.) и една монета на Парион (края на V – началото на IV в. пр. Хр.) (Кисъв 2004, табл. 3).

Важно е да се отбележи, че всички монети, произхождащи от региона на гр. Карлово, нямат археологически контекст и не могат да бъдат категоричен показател за интензитета на монетната циркулация в този район. В съчетание обаче с резултатите от археологическите проучвания на голямото тракийско селище при с. Васил Левски, те дават известна информация за състоянието на стоково-паричния поток и търговските взаимоотношения между местните общности и полисите, в посока югоизток-изток по долината на р. Стряма през VI–IV в. пр. Хр. По-различна е ситуацията с монетите, произхождащи от територията на община Хисаря, повечето от които се съхраняват във фонда на Археологическия музей–Хисаря. Всички те са намерени в ясен археологически контекст и дават реална представа за монетната циркулация в разглеждания географски ареал.

Най-общо монетите, открити в разглеждания район, могат да бъдат разпределени на три групи:

1. Монети на градовете по тракийските крайбрежия

Най-ранните екземпляри на монети на градовете по тракийските крайбрежия са сребърните статери и други малки номинали на о-в Тасос от типа „Силен и нимфа“ (кат. № 9-12). Датирани са в края на VI в. пр. Хр., но не по-късно от 510 г. пр. Хр. Монетите са част от колективната находка от общо 19 сребърни емисии на гръцките полиси Тасос, Парион и Кизик, намерена при редовни археологически разкопки на тракийския селищен и търговски комплекс при с. Кръстевич (срв. Маджаров 2024). От типа „Силен и нимфа“ от същото съкровище е един сребърен статер (кат. № 12), който в иконографско отношение малко се различава от по-горе споменатите монети с по-изящната си изработка и е датиран ок. 430–404 г. пр. Хр. В съкровището присъстват и $\frac{1}{4}$ хекте (хемиболи) на Тасос от типа „Глава на Силен/два делфина“, датирани ок. 412–404 г. пр. Хр. (кат. № 13).

Монети от тасоски тип като в находката от с. Кръстевич произхождат и от други обекти в района. Един сребърен статер от типа „Силен и нимфа“ е намерен при разкопките на владетелската резиденция в местността Кози грамади, в сондаж пред входа на представителната сграда № 1. Той е датиран най-общо в IV в. пр. Хр. (Христов 2012, 32, кат. № 5). Монета от този тип произхожда и от района на яз. „Пясъчник“, като част от монетна находка с номинали на тракийските владетели Сараток (края на V пр. Хр.), Медок (404–390 г. пр. Хр.), Хебризелм (ок. 399/94–след 384 г. пр. Хр.), Котис I (384/3–360 г. пр.

Хр.)² и Керсеблепт (360–341/340 г. пр. Хр.). Към същата находка спадат и сребърни монети на Парион, Тракийския Херсонес и о-в Тасос (Мутафов, Койчев 2002, 633). Като цяло монетната находка се датира в IV в. пр. Хр.

В науката съществува дискусия по отношение принадлежността на монетите от типа Силен и нимфа/вдлъбнат квадрат. Първото подробно представяне под формата на каталог на монетни типове, свързани с о-в Тасос, е това на френския историк и специалист по гръцка нумизматика Жорж льо Риде (Le Rider 1968). Детайлно с проучването на монетите от типа Силен и Нимфа/вдлъбнат квадрат се занимава френският нумизмат-елинист Оливие Пикар. Той е ръководител на археологически разкопки на о-в Тасос и през 1982 г. обнародва обширен труд, в който класифицира и прецизно датира вариантите на този тип тасоски монети от V в. пр. Хр. (Picard 1982, 412–424). В няколко свои труда Ставри Топалов лансира идеята, че този тип монети, намирани в Тракия, са сечени от тракийското племе одриси най-рано в края на VI в. пр. Хр. (Топалов 1998, 124–125; 2015, 102). Сеченето на тези статери, както и на бронзови монети от същия тип, продължава и през IV в. пр. Хр. Според Валентина Григорова и Иля Прокопов, които през 2017 г. обнародват едно съкровище от монети Силен и нимфа/вдлъбнат квадрат, този тип монети принадлежат на голяма икономическа общност за тракийските територии, включваща и о. Тасос (Григорова-Генчева, Прокопов 2017, 421–425). Редица автори – Тодор Герасимов, Йорданка Юркова, Мечислав Домарадски, Костадин Кисьов – са склонни да приемат, че монетните емисии „Силен и нимфа“ са отсичани от сребро, добивано в района на Същинска Средна гора (Герасимов 1975, 22–23; Юркова, Домарадски 1990, 9–10; Юркова 1992, 29; Кисьов 2004, 73–74). Иван Христов допуска дори съществуването на монетарница в региона, в която са сечени тези монети (Христов 2011, 28).

От важно значение за произхода на този тип монети е трезорираното съкровище от тракийското селище в с. Кръстевич. То е открито в ясен контекст, в среда, наситена с вносна керамика (фрагменти от амфори – тасоски и хиоски тип, датирани в V в. пр. Хр. и фрагменти от съдове с черен фирнис от началото на IV в. пр. Хр.) (Маджаров et al. 2007, 161–164). Откривателят на съкровището Митко Маджаров предполага, че в селището при с. Кръстевич е пребивавало и население от източното Средиземноморие. Той допуска, че съкровището е било притежание на някой от тези заселници, привлечени в района от богатите рудни находища. В подкрепа на това негово предположение е и откритият в близост до селището и тържището при с. Кръстевич храм (в местността Секизхарман), който в архитектурно отношение носи типичните белези на древногръцките храмове от класическия период (Маджаров 2016, 105–158). Един трихемиобол с името на о-в Тасос от средата на IV в. също произхожда от селището при с. Кръстевич (Маджаров et al. 2007, 163). Той е намерен в западното помещение на сграда „А“ (кат. № 17). Подобна монета произхожда и от владетелската резиденция в местността Кози грамади и е датирана в IV в. пр. Хр. (Христов 2011, 33, кат. № 9).

Картината на тракийските монетосечения се допълва от монетите на Тракийски Херсонес, който също е бил добре познат в района на горното течение на р. Стряма и по-конкретно – този на хисарските минерални извори. Наличната във фонда на АМ - Хисаря само една монета от него е малка част от множеството такива, откривани от търсачи-любители на старини. Монетата се датира в IV в. пр. Хр. (кат. № 20). Монетите на Тракийски Херсонес са били едни от най-известните сред тракийското население, обитавало територията между горното течение на Хеброс и долината на р. Стряма по време на управлението на Котис I (384/3–360 г. пр. Хр.) и неговите наследници. Изследванията на Ю. Цветкова показват, че най-голямото им разпространение, регистрирано досега, е на днешната българска територия (Tzvetkova 2019, 33–35).

В тракийското селище при с. Кръстевич е намерена и една сребърна тетрадрахма на

² Годишните на управление на одриските владетели Медок, Хебризелм и Котис I са дадени въз основа на последното изследване по проблема – вж. Тачева 2006, 88–158. Времето на Сараток е посочено съгласно датировката, аргументирана от Юркова 1992, 43–44.

гр. Енос (кат. № 18). Тя е самостоятелна находка, произхожда от сграда „С“ на селището и се датира в годините 455/454–453/452 г. пр. Хр. (Маджаров, Танчева 2008, 219).

Две бронзови монети на град Маронея, датирани в IV в. пр. Хр., произхождат от гр. Хисаря – инв. №№ 1708–1709 (кат. № 19).

2. Монети на тракийските владетели

Монетите на тракийските владетели се откриват при проучването на почти всички археологически обекти от региона. На първо място от този тип монети следва да се отбележи монетната находка от района на яз. „Пясъчник“. В нея присъстват монети на тракийските владетели Сараток (края на V в. пр. Хр.), Медок (ок. 404–390 г. пр. Хр.), Хебризелм (ок. 399/94–след 384 г. пр. Хр.), Котис I (384/3–360 г. пр. Хр.) и Керсеблепт (360–341/340 г. пр. Хр.). Находката се състои от 250 сребърни и бронзови монети, и множество други железни, бронзови и златни предмети. Тя е намерена на неголям хълм с приблизителна площ 300 x 300 м, където се вливат в яз. „Пясъчник“ трите реки: Пясъчник, Калаващица и Красновската река (Мутафов, Койчев 2002, 633-642).

От тракийската резиденция в местността Кози грамади произхождат три бронзови монети на одриски владетели. Монетите са намерени при археологически разкопки на пода на представителната постройка № 1. Две от тях са на Терес II (351/350–342 г. пр. Хр.) и една на Севт III (320/315–310 г. пр. Хр.) (Христов 2011, 31-34, кат. № 2, № 4, № 11). На лицевата страна и на двете монети на Терес II е изобразена двойна брадва, символ на царската власт, а на opakото – лоза с пет грозда, затворена в квадратна рамка. На лицевата страна на монетата на Севт III е представена главата на Севт с диадема. На opakото – Севт на кон в галоп; пред краката на коня – лавров венец; хоризонтално разположен надпис „ΣΕΥΘΟΥ“.

3. Монети на градовете от Северозападна Мала Азия, област Мизия

От съкровището при с. Кръстевич произхожда и един сребърен хемиобол на гр. Кизик, датиран в 480–450 г. пр. Хр. (кат. № 16). Паралел за него може да се направи с колективната находка с монети на Кизик, произхождаща от землището на с. Старосел, община Хисаря (Герасимов 1942, 84-85). От тази находка са известни и обнародвани пет електронови статера, които се отнасят към II и III група по хронологическата система на монети от Кизик с вдлъбнат квадрат и са датирани в V в. пр. Хр. (Герасимов 1942, 77, бел. 1).

Град Парион е представен в съкровището от с. Кръстевич със седем сребърни драхми, които се датират около 475 г. пр. Хр. (срв. Маджаров 2024) От тях в каталога са представени две монети (кат. № 14, кат. № 15). Монети от типа „глава на Горгона–вдлъбнат квадрат“ са открити при археологически разкопки на тракийска постройка, разположена в близост до гробницата в могилата „Хоризонт“ при с. Старосел (Христов et al. 2008, 34-35; Христов 2010, 77).

4. Монети на македонските владетели

Важно е да се отбележи, че времето на появата на тези монети бележи намаляване на употребата на по-ранните от типа „Силен и нимфа“. Това следва да се обясни с политическите промени, настъпили в Одриското царство след походите на Филип II в Тракия. Тези политически промени несъмнено водят и до промяна в икономическата конюнктура на търговските взаимоотношения и развитието на пазарите, особено след средата на IV в. пр. Хр. (Домарадски, Танева 1998, 13-14).

От досега известните монетни находки от македонски емисии, открити в района на горното течение на р. Стряма, силно присъствие имат монетите от типа на Филип II (359–336 г. пр. Хр.). Това се забелязва както в монетите от фонда на музея в гр. Карлово (15 бр.), така и в този на гр. Хисаря (24 бр.). Сред тях има както бронзови, така и сребърни екземпляри (кат. № 21, кат. № 22).

Монета на Филип II (359-336) е открита и при археологическите разкопки на

владетелската резиденция в местността Кози грамади (Христов 2011, 34, кат. № 12).

Фактори за активната монетна циркулация

Проблемът за монетното обращение по горното течение на р. Стряма през периода VI–IV в. пр. Хр. обхваща няколко важни момента.

На първо място следва да се отбележат природните дадености, които са основната причина за заселването на човека по тези места – благоприятния климат и множеството минерални извори.

Друг фактор са богатите рудни находища в Същинска Средна гора (районът на градовете Панагюрище, Пирдоп и Златица), които пък са причината за развитие на интензивна производствена дейност (добив и преработка на руда) и търговия на тракийските селища. Най-важният в икономическо отношение център в региона е тракийското селище при с. Васил Левски.

Следва да се отбележат също сухопътните артерии към долината на р. Марица, като най-важна от тях е тази по поречието на р. Стряма, върху която по-късно римляните трасират първостепенния път през Троянския проход (Маджаров 2004, 110; Маджаров 2009, 202–214). Проблемът за пътищата, по които е извършван търговският трафик по долината на р. Стряма през периода VI–IV в. пр. Хр., не е изцяло проучен. По-голямо внимание е отделяно на пътищата през римската епоха, които според авторите всъщност са наследници на по-ранните тракийски пътни артерии (Маджаров 2009, 29 и цит. там лит.). Необходимо е да се подчертае, че физически останки от предримските пътища до нас не са останали и на тази основа е трудно днес те да бъдат установени.

На базата на съществуващата археологическа информация за селищната структура в региона през разглеждания период търговският трафик може да бъде разгледан в две основни направления.

Първото обхваща поречието на р. Стряма и по нейния десен бряг достига коритото на р. Марица. В това направление е локализирана важната сухопътна артерия, която е свързвала тракийските селища, разположени по десния бряг на р. Стряма с плавателната в древността р. Марица. В тази посока още през I в. римляните са трасирали един от главните пътища между Мизия и Тракия през старопланинския Троянски проход, който е наследник на по-ранен път от предримската епоха (Маджаров 2004, 6; 2009, 202–214). От съществено значение е стратегическото местоположение на селището при с. Васил Левски, което чрез този предримски път се е свързвало с долината на Марица.

Второто направление се базира на търговията, която са развивали селищата, локализирани на запад от долината на р. Стряма по южните склонове на Същинска Средна гора. Тук следва да се вземе под внимание и природния фактор – хисарското термо-минерално находище с локализираното при него голямо тракийско селище (Маджаров 1993, 15–17).

В едно свое изследване Ив. Христов разглежда предримските пътища в района на владетелската резиденция в местността Кози грамади. Наред с локалните пътища той съобщава и за т. нар. „Свещен път“, който според него е свързвал владетелската резиденция с монументалния тракийски некропол при с. Дуванлии (Христов 2011, 212). Пътят се е спускал по южния склон на хълма „Кози грамади“ и по долината на р. Пясъчник, през землищата на селата Старосел и Паничери е достигал до с. Дуванлии. Митко Маджаров счита, че този път е имал локален характер и би следвало да се отнесе към групата на локалните предримски пътища. Според него основния търговски трафик и паричен поток в региона се е извършвал в две направления. В хронологически порядък на първо място той поставя ролята и значението на тракийския селищен и търговски център при с. Кръстевич. Данните от археологическите проучвания показват, че това селище е поддържало регламентирани търговски контакти с градовете, разположени по Северното Егейско крайбрежие (Маджаров 2024). Тук следва да се отбележи и проучваният голям търговски център в Тракия – емпорион Пистирос. Разположен на брега на плавателната

в древността р. Марица, той е представлявал своеобразен дистрибутор на стоки през периода V–III в. пр. Хр. (Домарадски 1996, 39). Освен по р. Марица търговският трафик до тях се е осъществявал и чрез сухопътните артерии през Родопите.

Вероятен път от тракийското селище при с. Кръстевич към долината на р. Марица е имало на запад, който е маркиран от могиления некропол в района на „Жаба могила“ край гр. Стрелча (Китов 1977, 51-52; Китов 1979, 1–2). Оттам, по всяка вероятност, пътят се е отклонявал на юг и по поречието на р. Луда Яна е достигал до р. Марица. В това направление той е минавал през землището на с. Попинци, където в древността е имало кариера за добив на вулканичен тув – камък за обработката на архитектурни детайли, използвани в светилището в местността Секизхарман при с. Кръстевич и гробниците в могиления некропол край с. Старосел (Маджаров 2016, 116 и цит. лит.).

От селището при с. Кръстевич локален път вероятно е имало и на югоизток. При с. Старосел пътят е достигал долината на р. Пясъчник и все по нея е влизал в землището на с. Дуванлии. Там са локализирани две тракийски селища от периода VI–IV в. пр. Хр. (Кисьов 2004, 44-45). След тракийските селища при с. Дуванлии пътят се е отправял към долината на р. Марица.

Според Митко Маджаров, който в детайли изследва римските пътища в района на античния град Диоклецианополис (дн. гр. Хисаря), от тракийското селище при хисарските минерални извори в предримската епоха е имало път в южна посока. Този път е следвал Черничевската река и е достигал долината на р. Стряма, откъдето се е отправял към поречието на р. Марица (Маджаров 2004, 29).

Нумизматичният материал, особено колективните монетни находки, са от съществено значение за изследване трасетата на античните пътища, икономическите средища и интензивността на търговските контакти на тракийските племена с градовете-колонии от Егея. За селищата, концентрирани западно от поречието на р. Стряма, в това отношение за опорни пунктове могат да послужат колективните монетни находки от Кръстевич, Старосел, местността Кози грамади, язовир „Пясъчник“. Те очертават посоката на предримския път по поречието на р. Пясъчник към тракийските селища при с. Дуванлии и долината на р. Марица.

Обобщение

Разгледаните монетни находки показват, че в земите по горното течение на р. Стряма са налични ранни екземпляри от края на VI в. пр. Хр. до средата на IV в. пр. Хр. Тяхното присъствие в региона е отражение на засилените търговски взаимоотношения между местното тракийско население и елинските полиси, разположени на Северното Егейско крайбрежие. Особено ценна в това отношение е нумизматичната находка от сребърни монети от с. Кръстевич. В нея присъстват както малки, така и по-големи номинали, които са подходящи за плащания както на вътрешния (локалния) така и на външния пазар на юг-югоизток включително в Мала Азия. Единични монети от този период също се откриват в разглеждания географски ареал.

Монетите на тракийските владетели присъстват сравнително малко в района на горното течение на р. Стряма. По-голямо разнообразие от тях предлага находката при яз. „Пясъчник“. Най-ранните монети в нея са тези на Сараток (края на V в. пр. Хр.). Те се отличават с изящна изработка, което дава основание отсичането им да се свърже с монетарниците на о-в Тасос и Маронея от края на V и първите десетилетия на IV в. пр. Хр. (Юркова 1992, 43-44). По времето на Медок (ок. 404–390 г. пр. Хр.), монети на когото също присъстват в находката от яз. „Пясъчник“, традицията за изработката им в Маронея продължава (Юркова 1992, 53). При този владетел за пръв път в тракийското монетосечене се появява лабрисът като династичен знак и характерен символ на царската власт (Кисьов 1997, 39-41; Христов 2010, 21–26). Следващият владетел Хебризелм, от който също има монети в находката от яз. „Пясъчник“, е сякъл монети най-вероятно в монетарницата в Кипсела по долното течение на р. Марица (Юркова 1992, 57-58). Предполага

се, че в същата монетарница по-рано са били отсичани и сребърните монети на Севт I (424–ок. 405 г. пр. Хр.).³ Това показва, че тези одриски владетели са контролирали важния търговски път по долината на р. Марица (Юркова 1987, 5).

По времето на Котис I (384/3–360 г. пр. Хр.), чиито монети също присъстват в находката от яз. „Пясъчник“, Одриската държава за първи път в своята история стъпва стабилно на Егейското крайбрежие. Това дава силен тласък в развитието на търговията между траките и северноегейските полиси. Ярък показател за този процес е известният надпис за емпорион Пистирос (при гр. Ветрен, общ. Септември), който представлява официален документ, издаден в канцеларията на тракийски владетел (Домарадски 1996, 78; Танева 2005, 27–30). Създаването на тези регламентирани търговски отношения несъмнено води и до стабилна монетна система, каквато е съществувала по времето на Котис I.

Присъствието на монетите от типа на Филип II (359–336 г. пр. Хр.) се обяснява с неговата завоевателната кампания в Тракия. Според общия им брой за изследвания район те присъстват най-вече във фондовете на музеите в градовете Карлово и Хисаря. Компактната маса от тях произхождат от района на гр. Хисаря и са намерени в каптажите на минералните извори по време на археологически разкопки на римските терми. Отделни монети от този тип се откриват и при археологически разкопки на почти всички обекти от региона. Концентрацията им обаче в района около минералните извори при гр. Хисаря показва, че тяхното присъствие по тези места следва да се свърже с потока от хора към лековитите минерални води, които са добили популярност от дълбока древност. Важен извод е съществуващата сериозна диспропорция на съотношението сребърни към бронзови монети. Преобладаващи са бронзовите монети, обслужвали ежедневния пазар.

Археологическите проучвания и монетните находки от района на горното течение на р. Стряма потвърждават интензивните икономически и културни контакти между траки, елини и малоазийски общности след края на VI в. пр. Хр. Точното местонахождение, състав и датата им на укриване (съкровища и единични екземпляри) допринасят за по-нататъшното опознаване на характеристиките на тези контакти и тяхното влияние върху развитието на тракийското общество. Особено значение имат находките, които произхождат от археологически обекти и имат изяснен контекст на откриване.

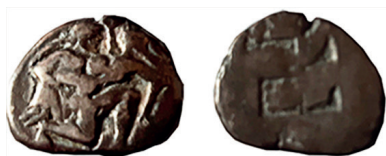
Потвърждава се утвърденото вече мнение, че основната посока на движението на пари, стоки и хора е по трасето север – юг-югоизток. Стратегическите суровини от изследвания район са насочени към Проливите и Мала Азия. Пътищата се ориентират по долините на реките и достигат големите морски пристанища. Натрупаните богатства от износа на злато, сребро и други метали превръщат района в проспериращ, свидетелство за което е интензивната монетната циркулация през VI–IV в. пр. Хр.

³ Годините на управление на одриския цар Севт I са дадени въз основа на последното изследване по проблема (вж. Тачева 2006, 76–86).

**Каталог на монети и представените основни монетни типове в района
на горното течение на р. Стряма през VI–IV в. пр. Хр.**

Датировката и описанията на нумизматичния материал в настоящата статия е прецизиран според най-новите изследвания на монети от съответните типове и възприетата стандартизация в платформата Corpus Nummorum (<https://www.corpus-nummorum.eu>).

Автор на снимките: Мирослав Маджаров

Монети от фонда на ИМ-Карлово**1. Тасос (края на VI в. пр. Хр.)**

Аверс: Гол Силен в бяг надясно, носейки на ръце нимфа, която вдига дясна ръка в знак на протест; ръцете на нимфата са схематично представени с Y-образни длани.

Реверс: Вдлъбнат квадрат.

AR, статер, 19/23 мм; 8,85 гр; ИМ-Карлово, Инв. № 8

Le Rider 1968, 5; cn type 20745, in: Corpus Nummorum, https://www.corpus-nummorum.eu/types/cn.thasos.1_ed.1

2. Парион (ок. 350–320 в. пр. Хр.)

Аверс: Глава на Горгона анфас с изплезен език и виещи се змии около нея.

Реверс: ПА-ΡΙ. Крава с обърната назад глава, легенда над и между краката на кравата; допълнителни символи и/или монограми между краката на кравата: символ-житен клас.

AG, 15/15 мм, 1,94 гр; ИМ-Карлово, Инв. № 149.

SNG France 5, Mysie 1373-1376; cn type 21217, in: Corpus Nummorum, <https://www.corpus-nummorum.eu/types/21217>

3. Аполония (ок. 465–425 г. пр. Хр.)

Аверс: Обърната котва с дъговиден щок; в полето вдясно - рак.

Реверс: Глава на Горгона Медуза насреща.

AR, драхма, 13/15мм, 3,32 гр; ИМ-Карлово, Инв. № 647.

SNG Cop. Thrace 453; SNG Great Britain 9/1, 150-152;
cn type 12918, in: Corpus Nummorum, [https://www.corpus-nummorum.eu/
types/12918](https://www.corpus-nummorum.eu/types/12918)

4. Тракийски Херсонес (ок. 357–320 г. пр. Хр.)

Аверс: Протоме на лъв в скок надясно, с обърната назад глава.

Реверс: Вдлъбнат квадрат разделен на четири, в двете вдлъбнати полета символи – точка.

AR, хемидрахма, 13/13мм; 2,33 гр; ИМ-Карлово, Инв. № 483

SNG Cop. 824-826; CCCHBulg. VIII, no. 631-645.

5. Тип „Филип II“, Филип III Аридей, монетарница Амфиполис (323/2–316/5 г. пр. Хр.)

Аверс: Глава на Зевс с лавров венец надясно.

Реверс: ΦΙΛΙΠΠΟΥ. Гол младеж, яздей кон надясно, с юзди в лявата ръка и палмова клонка в дясната ръка; под коня – символ житен клас?; вторично врязване с остър предмет вдясно пред коня.

AR, Тетрадрахма, 24/22 мм; 14,28 гр, 12h.; ИМ-Карлово, Инв. № 479.

Le Rider 1977, Pl. 46, 11-12 var.; http://numismatics.org/pella/id/pella.philip_ii.215

6. Тип „Филип II“, Филип III Аридей, монетарница Амфиполис (323–315 г. пр. Хр.)

Аверс: Глава на Зевс с лавров венец надясно.

Реверс: ΦΙΛΙΠΠΟΥ. Гол младеж, яздей кон надясно, с юзди в лявата ръка и палмова клонка в дясната ръка. Под коня – монограм Λ, под него символ – факла?; монетата е отчупена.

AR, Тетрадрахма, 19/24 мм; 12,59 гр; 12h, ИМ-Карлово, Инв. № 480;

Le Rider 1977, Pl. 47, 17-28 var.

7. Тип „Филип II“ (359–336 г. пр. Хр.)

Аверс: Глава на Аполон с тения, надясно.

Реверс: ΦΙΛΙΠΠΟΥ. Конник в галоп надясно, под коня – монограм HP.

AE, 16/16 мм; 5,85 гр; 2h, ИМ-Карлово, Инв. № 481.

СССНБulg VIII, no. 1639.

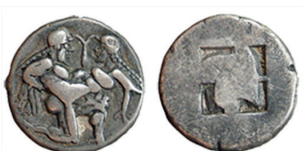
8. Тип „Филип II“ (359–336 г. пр. Хр.)

Аверс: Глава на Аполон с тения, надясно.

Реверс: ΦΙΛΙΠΠΟΥ. Конник в галоп надясно, под коня – монограм K?

AE, 17/16 мм; 6,37 гр.; 2h, ИМ-Карлово, Инв. № 482.

СССНБulg VIII, no. 1981-82.

Монети от фонда на АМ Хисаря**9. Тасос (ок. 520–510 г. пр. Хр.)**

Аверс: Гол Силен в бяг надясно, носейки на ръце нимфа, която вдига дясна ръка в знак на протест; ръцете на нимфата са схематично представени с Y-образни длани.

Реверс: Вдлъбнат квадрат.

AR, статер, 20/20 мм, 9.06 гр; Инв. № 2000; от колективна находка от 19 монети (вж. Маджаров, Мирослав 2024, № 2)

Le Rider 1968, 5; cn type 20745, in: Corpus Nummorum, https://www.corpus-nummorum.eu/types/cn.thasos.1_ed.1

10. Тасос (ок. 520–510 г. пр. Хр.)

Аверс: Гол Силен в бяг надясно, носейки на ръце нимфа, която вдига дясна ръка в знак на протест; ръцете на нимфата са схематично представени с Y-образни длани.

Реверс: Вдлъбнат квадрат.

AR, трите, 15/15 мм; 4,02 гр; АМ Хисаря, Инв. № 2006; от колективна находка от 19 монети (вж. Маджаров, Мирослав 2024, № 8)

Picard 2000, 268.3; cn type 20747, in: Corpus Nummorum, <https://www.corpus-nummorum.eu/types/20747>

11. Тасос (ок. 479–463 г. пр. Хр.)

Аверс: Гол Силен в бяг надясно, носейки на ръце нимфа, която вдига дясна ръка в знак на протест; ръцете на нимфата са детайлно представени с пет пръст.

Реверс: Вдлъбнат квадрат.

AR, статер, 20/19 мм; 6.84 гр; Инв. № 2004; от колективна находка от 19 монети (вж. Маджаров, Мирослав 2024, № 6)

Le Rider, Thasiennes 2-3; cn type 20746, in: Corpus Nummorum, https://www.corpus-nummorum.eu/types/cn.thasos.1_ed.7

12. Тасос (ок. 430–404 г. пр. Хр.)

Аверс: Гол Силен в бяг надясно, носейки на ръце нимфа, която го прегръща с дясната си ръка; в полето вдясно, горе – буквата „А“.

Реверс: Вдлъбнат квадрат.

AR, статер, 21/21 мм; 8,17 гр; АМ Хисаря, Инв. № 2005; от колективна находка от 19 монети (вж. Маджаров, Мирослав 2024, № 7)

Le Rider 1968, 6;; cn type 20809, in: Corpus Nummorum, https://www.corpus-nummorum.eu/types/cn.thasos.1_ed.12

13. Тасос (ок. 412–404 г. пр. Хр.)

Аверс: Глава на Силен, плешив, надясно.

Реверс: ΘΑΣΙ. Два делфина плуващи в срещуположни посоки, разположени един над друг; легенда изписана обратно на часовниковата стрелка.

AR, $\frac{1}{4}$ хекте, 8,5/8 мм; 0,45 гр; АМ Хисаря, Инв. № 2017; от колективна находка от 19 монети (вж. Маджаров, Мирослав 2024, № 19).

Picard 2000, 270.6; cn type 20761, in: Corpus Nummorum, <https://www.corpus-nummorum.eu/types/20761>

14. Парион (V в. пр. Хр.)

Аверс: Глава на Горгона Медуза насреща с много нисък релеф.

Реверс: Вдлъбнат квадрат (износена матрица).

AR, драхма, 12/13 мм; 3,33 гр; АМ Хисаря, Инв. № 2012; от колективна находка от 19 монети (вж. Маджаров, Мирослав 2024, № 14).

SNG France 5, Mysie 1344-1345, 1347-1349; cn type 20010, in: Corpus Nummorum, <https://www.corpus-nummorum.eu/types/20010>

15. Парион (V в. пр. Хр.)

Аверс: Глава на Горгона Медуза насреща.

Реверс: Вдлъбнат квадрат.

AR, драхма, 11/12 мм; 3,03 гр; АМ Хисаря, Инв. № 2010; от колективна находка от 19 монети (вж. Маджаров, Мирослав 2024, № 12).

SNG France 5, Mysie 1344-1345, 1347-1349; cn type 20010, in: Corpus Nummorum, <https://www.corpus-nummorum.eu/types/20010>

16. Кизик (ок. 525–475 г. пр. Хр.)

Аверс: Протоме на глиган наляво, в полето в дясно риба тон.

Реверс: Глава на лъв с разтворена уста наляво, горе в полето буквата „K“, изписана на огледално. Цялото изображение е разположено във вписан квадрат.

AR, хемиобол, 8/9 мм; 0,84 гр; АМ Хисаря, Инв. № 2015; от колективна находка от 19 монети (вж. Маджаров, Мирослав 2024, № 17).

SNG France 5, Mysie 379; cn coin 54738, in: Corpus Nummorum, https://www.corpus-nummorum.eu/CN_54738

17. Тасос (ок. 404–355 г. пр. Хр.)

Аверс: Силен коленичил на ляво, в дясната ръка държи кантарос.

Реверс: ΘΑΣΙΩΝ. Кратер с волути.

AR, трихемиобол, 11/12 мм; 0,84 гр; АМ Хисаря, Инв. № 2018.

Le Rider 1968, 27; cn type 20889, in: Corpus Nummorum, https://www.corpus-nummorum.eu/types/cn.thasos.1_ed.28

18. Енос (ок. 455/454–453/452 г. пр. Хр.)

Аверс: Глава на Хермес с петатос на дясно.

Реверс: ΑΙΝΙ. Козел стоящ надясно; пред козела допълнителен символ – обърната надясно херма и малък кадуцей върху украсен трон; всичко във вдлъбнат квадрат.

AR, тетрадрахма 22/23 мм; 16,33 гр; АМ Хисаря, Инв. № 2019.

AMNG II/1, p. 156-157, nr. 259-260; cn type 2724, in: Corpus Nummorum, <https://www.corpus-nummorum.eu/types/2724>

19. Мароней (ок. 398/397–348/347 в. пр. Хр.)

Аверс: Препускащ кон надясно.

Реверс: ΜΑΡ-ΩΝΙ-ΤΩΝ. Лоза с четири грозда, по два от всяка страна, в линеен квадрат; отдолу монограм – [ΑΠ].

ΑΕ, 14/15 мм; 2,64 гр; 9h; ΑΜ Хисаря, Инв. № 1709.

SNG Cop. 628-633; Schönert-Geiß 1987, p. 175-180, nr. 721/923; cn coin 7546, in: Corpus Nummorum, https://www.corpus-nummorum.eu/CN_7546

20. Тракийски Херсонес (ок. 357–320 г. пр. Хр.)

Аверс: Протоме на лъв в скок надясно, с обърната назад глава.

Реверс: Вдлъбнат квадрат разделен на четири, в двете вдлъбнати полета различни символи и/или монограми: в горното поле – символ лекит и стригили?, в долното поле – монограм ΕΚ и точка.

ΑR, хемидрахма, 13/14 мм; 2,23 гр; ΑΜ Хисаря, Инв. № 90.

BMC Thrace 185, 44; CCCNBulg. VIII, no. 1394.

21. Тип „Филип II“, Филип III Аридей, монетарница Амфиполис (323/2–316/5 г. пр. Хр.)

Аверс: Глава на Зевс с лавров венец надясно.

Реверс: ΦΙΛΙΠΠΟΥ. Гол младеж, яздещ кон надясно, с юзди в лявата ръка и палмова - клонка в дясната ръка; под коня – символ делфин?; под предните крака на коня – монограм Π с точка?.

ΑR, Тетрадрахма 22/22 мм; 13,88 гр; 2h; ΑΜ Хисаря, Инв. № 15.

Le Rider 1977, Pl. 46, 19.

22. Тип „Филип II“ (359–336 г. пр. Хр.)

Аверс: Главата на Аполон с тения, надясно.

Реверс: ΦΙΛΙΠΠΟΥ. Конник препускащ надясно; под коня – монограм AN B(?)

AE, 16/16 мм; 6,33 гр; 9h; AM Хисаря, Инв. № 12.

CCCHBulg VIII, no. 1971-74.

Библиография

- Герасимов, Т., 1942. Находки от електронови монети на гр. Кизик от България. Годишник на Народния музей – София, VII, 72–89.
- Герасимов, Т., 1975. Антични и средновековни монети в България. София.
- Григорова-Генчева, В., Прокопов, И., 2017. Разпръснато съкровище от статери от типа „силен-нимфа“, в: Попов, Х., Цветкова, Ю. (съст.), ΚΡΑΤΙΣΤΟΣ. Сборник в чест на професор Петър Делев. Университетско издателство „Св. Климент Охридски“ София, 441–445.
- Делирадев, П., 1953. Принос към историческата география на Тракия, II. София, 273–277.
- Домарадски, М., 1996. Емпорион Пистирос. Трако-гръцки търговски взаимоотношения. Септември, 1996.
- Домарадски, М., Танева, В., 1998. Тракийската култура в прехода към елинистическата епоха. Септември.
- Иречек, К., 1974. Пътуване по България (превод Аргиров). София.
- Кисъов, К., 1997. Двойната брадва като символ на Одриската държава в периода VI–I в. пр. Хр. Проблеми на изкуството, 3–4, 29–41.
- Кисъов, К., 2001. Тракийски могилен некропол край Старосел, община Хисаря. ГАМП, X, 20–28.
- Кисъов, К., 2004. Тракийската култура в региона на Пловдив и течението на р. Стряма през втората половина на I хил. пр. Хр. София, 51–77.
- Китов, Г., 1977. Тракийска гробница – мавзолей в „Жаба могила“ край гр. Стрелча. Археологически открития и разкопки през 1976 г., София.
- Китов, Г., 1979. Тракийските могили край Стрелча. София, 1979.
- Маджаров, М., Танчева, Д., Тачихара, Т., Косева, З., Бонев, В., 2007. Археологически разкопки на тракийско селище при с. Кръстевич, община Хисаря. Археологически открития и разкопки през 2006 г., 161–164.
- Маджаров, М., Танчева, Д. 2008. Археологически разкопки на тракийското селище от V–IV в. пр. Хр. при с. Кръстевич, община Хисаря. Археологически открития и разкопки през 2007 г., 217–219.
- Маджаров, К., 1993. К. Маджаров. Диоклецианопол. I. София, 1993.
- Маджаров, М., 2004. Римският път Ескус – Филипопол. Пътни станции и селища. Пловдив.
- Маджаров, М., 2009. Римски пътища в България. Принос в развитието на римската пътна система в провинциите Мизия и Тракия. Велико Търново.
- Маджаров, М., 2016. Светилище и храм от V в. пр. Хр. при с. Кръстевич, община Хисаря (предварително съобщение). Проблеми и изследвания на тракийската култура, VIII,

Казанлък, 105–159.

Маджаров, Мирослав, 2024. Сребърни монети от тракийското селище при село Кръстевич, община Хисаря“. в: Известия на Бургаския музей, IX (В памет на проф. дин Иван Карайотов), Бургас, 27–36.

Мутафов, В., Койчев, А., 2002. Уникална находка предмети и монети фракийских владетелей и городов Малой Азии, связанной с погребением фракийского владетеля Керсеблета (341/340-339 г. до н.е.) (предварительное сообщение). in: Thrace and the Aegean. Eighth international Congress of Thracology. Sofia – Yambol, 25-29 September, 633–650.

Мутафчиев, П., 1937. Стари градища и друмове из долините на Стряма и Тополница. В: Избрани произведения. II. София, 286–396.

Тачева, М. 2006. Царете на древна Тракия. София: АГАТО.

Топалов, Ст., 1998. Племена и владетели от земите на одриското царство и граничните му югозападни територии от края на VI средата на IV в. пр. Хр. Приноси към проучване монетосеченето и историята на Тракия. София.

Топалов, Ст., 2015. Приноси към проучванията на тракийските анепиграфни сребърни монети, имащи изображения на силени и нимфи от втората половина на VI до средата на V в. пр. н. е. София (Майнд Принт).

Христов, И., Атанасов, Д., Ангелов, А. 2008. Тракийският храм в Старосел. София, 2008.

Христов, И., 2010. Храмът на безсмъртието. София.

Христов, И., 2011. Кози грамади. Проучване на Одриска владетелска резиденция и светилище в Средна гора VIII–I в. пр. Хр., т. I, София.

Христов, И., 2012. Кози грамади. Проучване на Одриска владетелска резиденция и светилище в Средна гора VIII–I в. пр. Хр., т. II, София.

Цончев, Д., 1963. Археологически паметници по южните склонове на Панагюрска Средна гора.

Шкорпил, К., Шкорпил, Х., 1885. Няколко бележки върху археологическите и историческите изследвания в Тракия. Пловдив, 54–58.

Юркова, Й., 1981. Монетни находки, открити в България през 1979 г. Археология, 1-2, 126.

Юркова, Й., 1987. Монетосеченето на градовете в Долна Мизия (II-III в.). Хадрианопол. София.

Юркова, Й., 1992. Монетни съкровища от българските земи. I. София.

Юркова, Й., Домарадски, М., 1990. Нов център на тракийската култура – с. Ветрен, Пазарджишко. Нумизматика, 3, 3–18.

AMNG II-1. Die antiken Münzen Nord-Griechenlands. 2. Die Münzen der Thraker und der Städte Abdera, Ainos, Anchialos, 1 Halbbd. Edited by Max L. Strack and Friedrich Münzer. Berlin: Reimer, 1912.

BMC Thrace. Catalogue of Greek Coins in the British Museum: The Tauric Chersonese, Sarmatia, Dacia, Moesia, Thrace Etc. Edited by Reginald Stuart Poole, Barclay Vincent Head, and Percy Gardner. Catalogue of Greek Coins 3. London: The Trustees, 1877.

CCCHBulg. VIII. Numismatic Collection of the Regional Museum of History Stara Zagora (Ancient Augusta Traiana). Edited by Mariana Minkova, Julia Tzvetkova, and Ilya Prokopov. (Coin Collections and Coin Hoards from Bulgaria/CCCHBulg. VIII), 2019. <https://www.rimstz.eu/sites/default/files/kniga-final.pdf>.

Dimitrov, K. 2009. On the Thraco-Greek Contacts in the Valley of Stryama during the 5th and the First Half of the 4th Centuries B.C. in: Acts of the International Symposium “Greeks and Thracians Along the Coast and in the Hinterland of Thrace During the Years Before and After the Great Colonization”. Thasos, 26-27 September 2009“, *Θασος*, 2009, 37–52.

Grigorova-Gencheva, V., Prokopov, I. 2017. New hoards with small denomination coins of the

- island of Thasos (6th-5th century BC): Context, interpretation and dating. In: XV International Numismatic Congress. PROCEEDINGS, Roma-Messina 2017, 360–364.
- Le Rider, G., 1968. Les monnaies thasiennes. – In: Guide de Thasos. Paris, 1968, 185–214, pl. I–IV.
- Le Rider, G., 1977. Le monnayage d'argent et d'or de Philippe II frappe en Macédoine de 359 à 294. Bourgey.
- Picard, O., 1982. Monnayage thasien du Ve siècle av. J. C. – Comptes rendue des séances de l'Académie des Inscriptions et Belles-Lettres, 126e année, N 3, 1982, 412–424.
- Picard, O., 2000. VII. Les monnaies." In Guide de Thasos, edited by Yves Grandjean, François Salviat, and Francine Blondé, 2. éd. refondue et mise à jour. Sites et monuments 3. Athènes: École Française d'Athènes.
- Schönert-Geiß, E. 1987. Die Münzprägung von Maroneia (Griechisches Münzwerk. Schriften zur Geschichte und Kultur der Antike 26). Berlin: Akademie-Verlag, 1987.
- SNG Cop. Sylloge Nummorum Graecorum, Denmark, The Royal Collection of Coins and Medals, Danish National Museum. Vol. Part 6. Thrace 1: The Tauric Chersonese-Thrace (Mesembria). Sylloge Nummorum Graecorum. Copenhagen, 1942.
- SNG France 5 Mysie. Sylloge Nummorum Graecorum. France. 5, Département Des Monnaies, Médailles et Antiques. Mysie. Vol. 5. Sylloge Nummorum Graecorum. France. Paris/Zürich: Bibliothèque nationale de France; Numismatica ars classica, 2001.
- SNG Great Britain 9/1. Sylloge Nummorum Graecorum, Great Britain, Volume IX, British Museum, Part 1: The Black Sea. London, 1993.
- Taneva, V., 2005. The trade contacts of Pistiros during the second half of the 4th century B. C. The Culture of Thracians and their Neighbours. BAR International Series 1350, 2005, 27–30.
- Tzvetkova, J., 2019. The Hemidrachms of the Thracian Chersonese: a classification approach. – in: Numismatic collection of the Regional historical museum of Stara Zagora (ancient Augusta Traiana). (CCCHBulg. VIII), 2019, 33–54.